

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.099>

УДК 94(477.51)

Олександр ТАРАСЕНКО

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин,

Національний університет «Чернігівський колегіум»

ім. Т.Г. Шевченка (Чернігів, Україна)

Simon67@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0005-8479-3937>

ІЄРАРХИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.: СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ

Мета полягає у висвітленні діяльності керівного складу Чернігівської єпархії. Представлено колективний соціальний портрет правлячих архієпископів і вікарних єпископів ХІХ — початку ХХ ст. З'ясовано їх соціальне й національне походження, рівень освіти, управлінський досвід. Розглянуто внесок у розвиток Чернігівської єпархії, стосунки з місцевим духовництвом, ставлення до локальних церковних традицій. Здійснено спробу вивчення взаємовідносин між правлячими й вікарними єпископами. **Методологічною основою** стали принципи історизму, неупередженості. Застосовано проблемно-хронологічний, генетичний, просопографічний, а також метод релігійної антропології. **Наукова новизна.** Створено колективний портрет керівників Чернігівської єпархії на підставі їх соціального, національного походження, рівня освіти, доробку, кар'єрного зростання, ролі на чернігівській кафедрі. **Основні результати.** Аналіз колективного портрета чернігівських архієреїв виявив цілеспрямовану імперську церковну політику, що мала на меті російщення, централізацію й уніфікацію анексованих наприкінці ХVІІІ ст. українських земель, зокрема Чернігово-Сіверщини. Чернігівські архієреї належним чином відбували

Цитування: Тарасенко О. Ієрархи Чернігівської єпархії ХІХ — початку ХХ ст.: соціальний портрет. *Український історичний журнал*. 2024. № 4 (577). С. 99—118. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.099>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 4 (577)

свої пастирські обов'язки, були провідниками імперської державної та церковної політики. Вікарні єпископи як найближчі помічники правлячих відігравали другорядні ролі. Для багатьох це була сходинка в кар'єрному зростанні.

Ключові слова: Чернігівська єпархія, архієпископ, єпископ, вікарій, духівництво, духовна корпорація, колективний соціальний портрет.

Дослідження керівного складу Чернігівської єпархії впродовж XIX — початку XX ст. є цілком актуальною науковою проблемою, адже у цей період відбувалися значні якісні зміни у формуванні управлінських кадрів єпархіального рівня, зумовлені політикою російщення, провадженою імперськими властями. На нашу думку, доцільно проаналізувати біографії чернігівських правлячих архієреїв та вікарних єпископів за кількома критеріями (соціальне, етнічне походження, освіта, науковий потенціал, «шлях архієрея», сприйняття владиками чернігівської кафедри і ставлення до ієрархів духовної корпорації та віруючих) із метою створення колективного соціального портрету керманців Чернігівської єпархії XIX — початку XX ст.

Для досягнення мети та розв'язання визначених дослідницьких завдань використано біографічну літературу, яка у цілому є досить фрагментарною. Для XIX — початку XX ст. найповніше опрацьовані біографії архієпископів Михайла (Десницького) [1—2], Філарета (Гумілевського) [3—5], Василя (Богоявленського) [6—7]. Великий нарис про архієпископа Михайла (Десницького) підготував М. Доброгаєв до відзначення 900-річчя Чернігівської єпархії в 1892—1893 рр. Крім базового фактажу, найсуттєвішим і плідним тут став аналіз і використання автором резолюцій владики. Аналогічний метод застосував інший його біограф — свящ. К. Карпинський [8]. Обидва нариси відзначаються емоційністю, автори намагалися розкрити характер владики, ставлення до нього місцевого духівництва й віруючих. Найбільший внесок у біографістику чернігівських архієреїв зробив історик і чернігівський кафедральний прот. А. Страдомський (1805—1878 рр.) [9]. Він підготував біографічні праці про архієпископів Віктора (Садковського), Володимира (Ужинського), Філарета (Гумілевського), Варлаама (Денисова), Нафанаїла (Савченка). В основу покладено послужні списки владик. Тим із них, які померли за його життя, він також укладав некрологи [10—13]. Всі біографічні праці мають переважно нарисовий характер, але містять значний фактичний матеріал, загальну описову канву життя та діяльності архієреїв. Сучасні біографічні нариси вирізняються значною популярністю, оскільки здебільшого не містять наукового елементу та нового фактичного матеріалу, а скопійовані на основі попередніх публікацій. За такої історіографічної ситуації зростає значення залучених у дослідження нових джерел. Зокрема використано законодавчі акти, розпорядження Св. Синоду, різноманітну діловодну документацію, резолюції чернігівських архієреїв. Значний інтерес становлять джерела особового походження (щоденники, мемуари, листи).

Запровадивши за військовим зразком у церковні структури «штати», російський уряд вибудував імперський «рейтинг» архієрейських кафедр. Черні-

гівська єпархія, разом із кількома іншими, потрапила до категорії 2-го класу. Першокласними вважалися Санкт-Петербурзька, Новгородська, Московська та Київська, решту єпархій зарахували до 3-го класу. В основу штатної градації було покладено тогочасну політико-канонічну значущість єпархіальних центрів і давність архієрейських кафедр. Згідно зі штатним розкладом, формувався й обсяг фінансування, але в ХІХ ст. не казенні дотації визначали становище єпархії, а місцеві людські та матеріальні ресурси.

У другій половині ХІХ ст. офіційну штатну класифікацію єпархій скасували, однак неофіційний «рейтинг» існував. На нього, крім економічного потенціалу, впливали такі фактори, як етнічний склад населення, питома вага «інославіців», «іновірців» тощо. За всіма критеріями Чернігівська єпархія до початку ХХ ст. втрачала свої позиції, адже в умовах швидкого розвитку капіталізму Чернігівщина не мала розвинутої промисловості, проте в її північній частині існував давній, потужний і проблемний (з погляду імперської влади) старообрядницький анклав.

Правлячі архієреї

Упродовж ХІХ — початку ХХ ст. на чернігівській кафедрі перебували 14 правлячих архієреїв: Віктор (Садковський) (13.05.1796 — † 11.11.1803), Михайло (Десницький) (18.12.1803 — 26.03.1818, переміщений на іншу кафедру), Симеон (Крилов-Платонов) (16.06.1818 — 26.09.1820, переміщений на іншу кафедру), Лаврентій (Бакшевський) (26.10.1820 — 14.03.1831, переміщений на іншу кафедру), Володимир (Ужинський) (28.03.1831 — 19.09.1836, переміщений на іншу кафедру), Павло (Подлипський) (26.09.1836 — 18.04.1859, звільнений «на покій»), Філарет (Гумілевський) (02.05.1859 — † 09.08.1866), Варлаам (Денисов) (09.11.1866 — 16.08.1871, звільнений «на покій»), Нафаніл (Савченко) (18.08.1871 — † 04.03.1875), Серапіон (Маєвський) (15.05.1876 — 06.03.1882, переміщений на іншу кафедру), Веніамін (Биковський) (05.04.1882 — † 01.02.1893), Сергій (Соколов) (26.03.1893 — † 24.08.1893), Антоній (Соколов) (03.09.1893 — † 20.04.1911), Василь (Богоявленський) (12.05.1911 — 06.05.1917, звільнений «на покій») [14, С. 78—88]. Зауважимо, що в переліку архієреїв указані дати призначення. Реально вони прибували до Чернігова та виїжджали з міста (якщо не помирали тут) пізніше.

Для порівняння, в Полтавській єпархії за той самий час знаходилося 15 владик (із 1803 р. мали титул полтавського та переяславського), київських архієпископів і митрополитів — 11, слобідсько-українських і харківських (від 1835 р. харківських й охтирських) — 18 осіб [15, С. 11—75]. Отже за кількістю правлячих архієреїв у вказаний період Чернігівська єпархія мала середній показник, що, на нашу думку, свідчить про однакову плінність церковних кадрів у різних єпархіях. Принагідно зауважимо, що в ХІХ — на початку ХХ ст. на посаді чернігівського губернатора перебували 24 особи [16].

На рубежі ХVІІІ—ХІХ ст. чернігівську архієрейську кафедру посідала вельми примітна людина, яка уособлювала минулу епоху і слабко вписувалася в образ

нової доби. Коли 5 січня 1796 р. помер київський митрополит Самуїл (Миславський) і на вакантну кафедру призначили чернігівського єпископа Ієрофія (Малицького), 13 травня Синод наказав мінського архієпископа Віктора (Садковський) перевести у Чернігівську єпархію¹. 24 липня він прибув до Чернігова доживати свого віку. Восени 1803 р. захворів і 11 листопада помер у заміському архієрейському будинку [17].

27 лютого 1802 р. з'явився сенатський наказ про створення Чернігівської, Полтавської, Могильовської та Вітебської губерній [18]. У перших двох було по 12 повітів. Зокрема у Чернігівській це власне Чернігівський, а також Козелецький, Ніжинський, Конотопський, Глухівський, Новгород-Сіверський, Сосницький, Стародубський, Мглинський і три новостворених — Городницький, Новоміський, Борзенський. Наказ був спрямований до Св. Синоду, аби відповідні зміни запроваджено в єпархіальних структурах². Єпархія визначалася в межах губернії. Архієреям було наказано іменуватися чернігівськими й ніжинськими, хоча архієпископ Віктор (Садковський) до своєї смерті носив титул чернігівського та малоросійського. 18 грудня 1803 р. єпископ староруський, вікарій Новгородської єпархії Михайло (Десницький) отримав наказ бути єпископом чернігівським і ніжинським.

Невідомо, щоб хтось з ієрархів XIX ст. прагнув чернігівської кафедри, але ніхто й не цурався її; так само, як ніхто особливо не тримався за неї, окрім, здається, єпископа Серапіона (Маєвського). Він не хотів полишати Чернігів, адже його, хворобливу людину, перевели на архангельську архієрейську кафедру. 15 березня 1882 р. він писав управителеві медичної частини імператорського двору лейбмедикові, таємному радникові Ф. Цициуріну, який мав маєток на Чернігівщині, де іноді гостював владика: «Листи, отримані мною із Петербурга та Києва, принесли мені сумну звістку про переведення мене до Архангельська. Розпорядження Св. Синоду я виконаю, але хвороба горла, що триває близько 20 років, змушує мене звернутися до вас із проханням: рекомендувати мені лікарів, з якими я міг би порадитися щодо лікування горлової хвороби»³.

Архієпископ Михайло (Десницький) поховав у Чернігові свою матір і у заповіті наказав погребти себе біля її могили [1, С. 203]. Проте 1818 р. отримав призначення на посаду петербурзького митрополита, де помер і був похований. Архієпископ Філарет (Гумілевський) до призначення у Чернігів прагнув залишитися на харківській кафедрі (хоч і 3-го класу, проте значно багатшій за чернігівську). 18 листопада 1849 р. у листі до Н. Шереметевої він писав: «Тутешня єпархія спокійна, люди добрі та набожні, край хліборобний і теплий. Можна померти без турбот» [19, С. 84]. Але був переведений до Чернігова, де сім років

¹ Российский государственный исторический архив (далі — РГИА). Ф. 796. Оп. 77. Д. 187. Л. 1—2.

² Там же. Оп. 83. Д. 195. Л. 1—2.

³ Національна бібліотека України ім. В. І Вернадського. Інститут рукопису (далі — НБУВ. ІР). Ф. XIII. Спр. 3173. Арк. 1.

наполегливо займався улюбленою справою — науково-літературною діяльністю. Просився у відставку. Зрештою поїхав у заражені холерою повіти Чернігівської губернії й дорогою помер.

За свідченням чернігівського прот. А. Страдомського, владика Нафанаїл (Савченко) вважав найбільш щасливим період свого життя на посаді вікарія Санкт-Петербурзької єпархії, а Чернігів для нього був «найбільш важким хрестом» [10]. Лаврентій (Бакшевський), уродженець Владимирської губернії, навпаки, сприймав Чернігів, особливо в літню пору, «раєм» [20, С. 773], а для його наступника, архієпископа Володимира (Ужинського), місто над Десною «обернулося в долину плачу» [11, С. 23].

Соціальне, етнічне походження. Всі чернігівські правлячі архієреї ХІХ — початку ХХ ст. були вихідцями з родин, які належали до духовного стану. Із чотирнадцяти троє мали українське етнічне походження — Віктор (Садковський), Веніамін (Биковський), який народився на Полтавщині, та Серапіон (Маєвський) зі Слобідської України. Ще один владика — Нафанаїл (Савченко) вочевидь мав українське коріння. Він з'явився на світ у Белгороді, який тоді входив до Курської губернії. Але з його біографії не помітно, щоб він відчував своє етнічне коріння. Решта архієреїв були росіянами й походили зі власне російських губерній: по двоє — з Новгородської, Московської, Владимирської, Тамбовської, по одному — зі Смоленської, Рязанської. Така статистика свідчить про докорінні зміни в кадровій політиці «московського православ'я», адже у ХVІІІ ст. на чернігівській кафедрі перебували дванадцятьох осіб, з них один чорногорець — митрополит Антоній (Черновський), решта українці. Більшість були місцевими уродженцями: Іоанн (Максимович), Антоній (Стаховський), Іродіон (Жураковський), Іраклій (Комаровський), Іларіон (Рогалевський), Ієрофей (Малицький).

Виникає природно запитання: чи усвідомлювали ієрархи своє етнічне походження? Питання самоідентичності, зокрема для нового часу, досить складне й не містить прямої та простої відповіді. Могла існувати подвійна ідентичність, вибудована за принципом внутрішнього сприйняття ієрархії ідентичностей. Також особа могла змінювати самоідентичність. На прикладі чернігівської ієрархії спостерігаємо, що владика, які походили з російської глибинки, зокрема Філарет (Гумілевський), відзначали відмінні ментальні й побутові особливості української людності [5]. Вже перший чернігівський єпископ-«великорос» Михайло (Десницький) розпочав боротьбу з місцевими традиційними церковними практиками (хоч і без фанатизму). Наприклад, він розпорядився, аби ніхто з поселян сам собою ні під яким виглядом померлих раніше трьох днів не ховав, а священникам заборонив їх відспівувати й «печатати» заочно [8, С. 58]. Втім існують свідчення, що він захищав деякі українські звичаї, а незадоволених мав серед духівництва лише через своє «великоросійське» походження [8, С. 89]. Єпископ-росіянин Володимир (Ужинський) завзято боровся з місцевими церковними (обрядовими) традиціями та звичаями. Будучи єпископом курським і белгородським, наказав усі книги українського друку в єпархії зібрати й викинути у Сіверський Донець. Ця інформація була озвучена Філаретом (Гумілевським), коли він, будучи

харківським архієпископом, спеціально їздив до Белгорода, аби в тамтешній консисторії відшукати книжкові раритети [3, С. 171].

Єпископ Веніамін (Биковський), вихованець Полтавської духовної семінарії та Київської духовної академії, вочевидь себе усвідомлював й ідентифікував відповідно. Він домігся призначення вікарним єпископом у Чернігівську єпархію свого земляка-полтавця священника Афанасія Пархомовича [21, С. 95].

Яким було ставлення місцевого духівництва до чернігівських владик по лінії їх етнічного походження? Наприклад, автор низки нарисів про чернігівських владик кафедральний протоієрей і багаторічний член «присутствія» Чернігівської духовної консисторії А. Страдомський завжди зазначав етнонаціональне походження владик. Він не акцентував увагу на цьому факті, але ігнорувати його не міг, що, на нашу думку, свідчить про обговорення походження владик у середовищі чернігівського духівництва.

Освіта. Науковий (богословський) ступінь, науковий доробок. Двоє чернігівських ієрархів, Михайло (Десницький) і Симеон (Крилов-Платонов), крім духовної освіти, мали за плечима Московський університет. Принагідно зауважимо, що в літературі є згадка про їхнє нібито масонство. Дев'ятеро чернігівських владик мали академічну освіту (по троє закінчили Московську та Петербурзьку духовні академії, двоє — Київську, один — Казанську), двоє мали лише семінарську освіту. Архієпископ Віктор (Садковський) був вихованцем Києво-Могилянської академії.

Упродовж XIX — на початку XX ст. чернігівську архієрейську кафедру посідали два доктори богослов'я: перший — архієпископ Михайло (Десницький), який отримав ступінь *honoris causa* в 1814 р. серед перших шести докторів богослов'я на першому засіданні наукової конференції Санкт-Петербурзької духовної академії; другий — архієпископ Філарет (Гумілевський), якому докторський ступінь був присуджений конференцією Київської духовної академії 1859 р. за працю «Історичне вчення про отців церкви». Отже обидва ієрархи отримали докторські ступені в період чинності Статуту духовних академії 1814 р. Ступені присуджувалися як почесні або за сукупністю наукової діяльності чи творів, або за конкретну працю. Підготовка й захист дисертацій не передбачалися. В період чинності Статуту духовних академії 1869 р. докторські та магістерські дисертації захищалися на відкритому диспуті. Докторські ступені присуджувалися радами академії і затверджувалися Св. Синодом; магістерські — радами академії і затверджувалися єпархіальними преосвященними. Але й надалі траплялися випадки, коли ступені надавалися за сукупністю авторських творів. У період чинності Статуту духовних академії 1884 р. магістерські дисертації захищалися на колоквіумі за присутності членів ради духовної академії та спеціально запрошених осіб; ступінь присуджувався радою духовної академії й затверджувався Св. Синодом. Докторські ступені тоді надавалися радами духовних академії без публічного захисту й також затверджувалися Св. Синодом. У період чинності Тимчасових правил духовних академії (1906—1909 рр.) і Статуту 1910—1911 рр. докторські та магістерські ступені присуджувалися й остаточно затверджувалися радами академії [22].

Двоє чернігівських владик готували та публічно захищали магістерські дисертації: Сергій (Соколов) — про протестантизм у Росії ХVІ—ХVІІ ст., Василь (Богоявленський) — про 2-гу Макавейську книгу. Зауважимо, що за Статутом 1884 р. надавалися диференційовані наукові ступені: доктор богослов'я, доктор церковної історії, доктор канонічного права. Якщо підсумовувати науковий доробок персонально, то архієпископові Філарету (Гумілевському) немає рівних серед чернігівських архієреїв. Далі за сукупністю науково-літературної продукції слід назвати Варлаама (Денисова) й Сергія (Соколова). Обидва вони, як і Філарет, були церковними істориками. Архієпископа Михайла (Десницького) вважають визначним проповідником, чий проповіді видавалися ще за його життя.

Були серед чернігівських владик дійсні або почесні члени різних наукових, освітніх установ. Наприклад, архієпископ Філарет (Гумілевський) був дійсним членом Товариства історії та древностей російських, Російського географічного товариства, а також членом-кореспондентом Російського археологічного товариства, почесним членом Харківського, Московського університетів, Київської й Санкт-Петербурзької духовних академій⁴. Почесним членом Товариства історії та древностей російських 30 листопада 1832 р. обрали архієпископа Павла (Подлипського)⁵ — за представлення мідних ідолів, знайдених на березі Галицького озера, що в Костромській губернії [23]. Таким чином, сукупно науковий доробок чернігівських архієреїв можна вважати посереднім, за винятком Філарета (Гумілевського), насамперед завдяки інтересу до його численних історичних праць.

Архієреї-вдівці. Важливим є показник питомої ваги в архієрейській корпоративній вдових ставлеників. На початку ХІХ ст., у період духовно-освітньої реформи, церковна політика була спрямована на встановлення гегемонії вченого чернецтва. Через сто років, на початку ХХ ст., в період жвавого обговорення церковних трансформацій, поширювалася протилежна думка — на архієреїв бажано поставляти зі вдових священників. Аргументація була така: архієреї з монахів проходили стандартний кар'єрний шлях — здобували освіту, на останньому або передостанньому курсі духовної академії приймали постриг, призначалися викладачами, потім інспекторами, ректорами якогось духовного навчального закладу, настоятелями монастиря, вікарними або відразу правлячими єпископами. Отак людина без досвіду парафіяльної діяльності опинялася на чолі єпархії. Інша справа, коли священник значний час служив у приході, а вже вдівцем приймав постриг і хіротонію.

З чотирнадцяти правлячих чернігівських архієреїв п'ятеро були хіротонізовані зі вдових священників: Михайло (Десницький; у миру о. Матвій), Нафанаїл (Савченко; у миру о. Миколай), Веніамін (Биковський; у миру о. Володимир), Сергій (Соколов; у миру о. Іоанн), Василь (Богоявленський; у миру о. Василь). Дружина о. Матвія померла 1799 р. під час пологів. За легендою, вона буцімто стала жертвою проповідницької популярності чоловіка, коли про нього

⁴ РГИА. Ф. 796. Оп. 439. Д. 902. Л. 52 об. — 55.

⁵ НБУВ. ІР. Ф. 160. Спр. 567. Арк. 23 зв. — 24.

дизнався імператор Павло I та несподівано викликав на аудієнцію [2, С. 982—983]. Отець Миколай утратив дружину 1831 р. В нього залишався 6-місячний син Федір, який потім поховав батька у Чернігові [10, С. 194]. Отець Володимир прийняв чернечий постриг теж після трагічної втрати дружини і трьох синів. Отець Іоанн, залишившись без дружини, так захворів на нервовий розлад, що мало не збожеволів, потім таки продовжив навчання і прийняв чернечий постриг [24]. Отець Василь до смерті дружини теж мав щасливий шлюб [6, С. 10]. Відсоток архієреїв-удівців (близько третини) з поступовим збільшенням спостерігається також на інших архієрейських кафедрах. Тому, на нашу думку, актуалізоване на початку ХХ ст. питання збільшення відсотку вдівців у корпоративній епископату вирішувалося природним шляхом.

Кар'єра. Діяльність чернігівських владик. Десятеро чернігівських архієреїв закінчили свою кар'єру у Чернігові — тут померли або пішли «на покій». Шестеро з них (Віктор, Філарет, Нафанаїл, Веніамін, Сергій, Антоній) були поховані в кафедральному Троїцькому соборі. Варлаам (Денисов) помер «на покої», знайшов вічний спочинок у Новгород-Сіверському Спаському монастирі, інші — за межами Чернігівської єпархії. З чотирьох переведених із Чернігова владик лише один — архієпископ Михайло (Десницький) — пішов на підвищення, став митрополитом петербурзьким і новгородським та постійним членом Св. Синоду. Найдовше на чернігівській архієрейській кафедрі перебував Павло (Подлипський), із 1836 до 1859 рр.; найкоротший термін — Сергій (Соколов), який був призначений правлячим єпископом 26 березня 1893 р., а 24 серпня того ж року помер.

Які важливі для єпархіального життя питання довелось вирішувати чернігівським владикам? Архієпископ Віктор (Садковський) не проявляв активності, хоча під час його правління відродилася Іллінська друкарня [25]. На долю Михайла (Десницького) випала організація системи єпархіального управління в умовах імперських адміністративно-територіальних та управлінських реформ початку ХІХ ст. Він налагодив системну роботу Чернігівської духовної дикастерії [26], розпочав реформу духовної освіти в єпархії [27]. Його уважне ставлення до єпархіальних справ викликало повагу духівництва, вищих церковних і цивільних спільнот. Порушників дисципліни він спочатку вмовляв і давав час на виправлення. Наведемо характерний приклад розсудливості владики. Настоятель Миколаївської церкви у с. Русанів Остерського повіту з історичним іменем Стефан Яворський у 1817 р. був притягнутий до духовного суду «за висловлення облудних слів на адресу преосвященного Михайла (Десницького)». В духовному правлінні з Яворського взяли підписку про чемне поведження. Однак того ж року чернігівський архієпископ отримав відношення від малоросійського генерал-губернатора М. Репніна, котрий повідомляв про «зухвалість Яворського, спротив поліції та нахабне побиття вікон у будинку бригадного шпиталю, вимагав піддати його суворому покаранню й застеретти від подібних учинків»⁶. Невдовзі генерал-губернатор надіслав чернігівському владиці «два наклепи Яворського на

⁶ Держархів Чернігівської обл. Ф. 697. Оп. 2. Спр. 5161. Арк. 7—7 зв.

остерського городничого про буцімто невиконання приписів Генерального суду». Знову Яворського викликали у Чернігівську дикастерію для стягнення «підписки не писати більше ніяких наклепів» і «штрафу 10 деньгами (5 копійок)». Але це не зупинило порушника. Наступного 1818 р. він був оштрафований «20 деньгами» за те, що «облаяв на публіці священника Корнуха». Потім Яворський під час служби вигнав зі свого храму «сослужителів священника Вишневського й дякона Костинецького». На цій справі напрочуд терплячий чернігівський архієпископ Михайло (Десницький), у відповідності до вимог Духовного регламенту, «аби єпископ не був скорий, але терплячий і розсудливий щодо накладання відлучення та анафеми» [28, С. 325], занотував характерну резолюцію: «Оголосити через благочинного, що начальство після багатьох приписів, застережень і настанов благає благодать Божу спрямувати Яворського на благі вчинки»⁷.

Симеон (Крилов-Платонов) упродовж нетривалого часу перебування на чернігівській архієрейській кафедрі спромігся організувати й налагодити ефективну роботу місцевого відділення Російського біблійного товариства, за що поплатився після «падіння» обер-прокурора Св. Синоду, міністра духовних справ і народної просвіти О. Голіцина [29]. Архієпископ Лаврентій (Бакшевський), крім боротьби за обрядову чистоту православ'я, запам'ятався у Чернігові різким протистоянням зі старообрядцями та євреями, навіть уклав антиюдейський твір [30, С. 15]. Як борець з українськими церковними традиціями проявив себе і його наступник архієпископ Володимир (Ужинський). Але найбільшого розголосу набула його активна діяльність у зв'язку зі складанням списків духовних осіб, котрі підлягали призову на військову службу, що викликало незадоволення у середовищі духівництва. Розпорядженнями чернігівського архієпископа Володимира у цьому питанні був незадоволений київський митрополит Євгеній (Болховітінов) [11, С. 18—19].

Справжню кадрову реформу довелося проводити архієпископові Павлові (Подлипському). Св. Синод у середині 1840-х рр. наказав скоротити кількість парафій і штат причту. Це рішення вищих церковних властей для Чернігівської єпархії виявилось болючим, оскільки чимало парафій мали церковний причт із двома, трьома священниками, а уряд казенним коштом зобов'язувався утримувати лише одного. Ліквідовувалися дяконські, дяківські, пономарські посади. Судячи з резолюцій, архієпископ Павло уважно поставився до реформи, особисто перевіряв відомості з анкетами претендентів на настоятельські посади. Залишав у штаті парафій багатосімейних і малозабезпечених священників, літніх та освіченіших. Інші переводилися на посади причетників. Іноді парафіяни брали на себе зобов'язання утримувати двох священників своїм коштом, подекуди двоє — троє священників однієї парафії домовлялися ділити одне казенне жалування порівну між собою. Перед звільненням «на покій» архієпископ Павло подарував Чернігівській духовній семінарії 107 книжок, серед яких були цінні екземпляри⁸.

⁷ Там само. Арк. 8 зв. — 9.

⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 711. Оп. 2. Спр. 5072. Арк. 1—3.

Плідна діяльність Філарета (Гумілевського) досить докладно описана як у дореволюційній, так і сучасній біографічній літературі: перебудова корпусів духовної семінарії, відкриття Стародубського духовного й Чернігівського єпархіального жіночого училищ, заснування свічкового заводу, друкарні, єпархіального часопису тощо.

Нафанаїл (Савченко), попри «носіння важкого хреста» у Чернігові, отримав звання архієпископа, як стверджував відомий чернігівський дідич та історик Г. Милорадович, за виданий у 1873—1874 рр. 7-томний «Історико-статистичний опис Чернігівської єпархії», підготовлений і частково оприлюднений ще архієпископом Філаретом (Гумілевським).

Активними були владика Варлаам (Денисов) і Сергій (Соколов), але за нетривалістю служіння у Чернігові не встигли в повній мірі реалізувати свій управлінський потенціал. Під час правління архієпископа Варлаама у православної церкви починалися доленосні зрушення, було ухвалено нові статuti духовних навчальних закладів, розпочалася парафіяльна реформа, створювалися парафіяльні попечительства. Єпископ Сергій уславився своїми грандіозними планами щодо відзначення 900-річного ювілею чернігівської кафедри, але складні обставини (голод, епідемія), хвороба та смерть завадили їх реалізації [31, С. 51—55]. Єпископство Веніаміна (Биковського) у Чернігові минуло спокійно. Він починав підготовку ювілею єпархії, за його правління запрацювала емеритальна каса духівництва [32], було засновано ряд єпархіальних товариств, почалася підготовка прославлення в лику святих чернігівського архієпископа Феодосія (Углицького), яке відбулося 1896 р. вже за правління єпископа Антонія (Соколова). Останній, хоч і правив тривалий час, особливо нічим в управлінні єпархією не відзначився. За словами біографів, суворо дотримувався богослужбового уставу, полюбляв самотність, часто хворів. Період 1905—1907 рр. став складним випробуванням для нього, адже частину духовних осіб Чернігівської єпархії було звинувачено в революційних настроях [33]. Останній чернігівський владика Василь (Богоявленський) став породженням та уособленням епохи, виявляв неабияку енергію в управлінні, замислив амбітні проекти й розгорнув масштабні перетворення в усіх напрямках єпархіального життя.

За весь період історії Чернігівської єпархії серед місцевих архієреїв тільки владика Михайло (Десницький) і Василь (Богоявленський) були членами Св. Синоду та брали діяльну участь у його роботі. Зокрема Василь у складі синодалів розглядав справи, пов'язані з ім'яславцями, його підписи стоять на документах, що віддзеркалюють церковно-канонічний погляд на це вчення [34, С. 232, 367].

Вікарні єпископи

Перший історичний досвід існування вікарія (помічника правлячого єпископа / архієпископа) у Чернігівській єпархії відноситься до 1692—1693 рр., коли на прохання архієпископа Лазаря (Барановича), а також духівництва та гетьмана І. Мазепи, висвятив у вікарія архімандрита Чернігівського Єлецького Успенського монастиря Феодосія Углицького. Ставлену грамоту йому видали по

смерті Лазаря (Барановича). Впродовж року архієрейські грамоти підписувалися двома владиками [35, С. 68—77]. Після смерті Феодосія Углицького вікаріїв не призначали. У 1865 р. Св. Синод дозволив засновувати вікарні кафедри, якщо в єпархіях знаходилися матеріальні та фінансові можливості самотужки утримувати вікарних єпископів. У 1917 р. в російській церкві налічувалося вже 70 вікарних єпископів [36, С. 269].

21 серпня 1868 р. Св. Синод ухвалив рішення про призначення настоятеля Одеського Успенського монастиря й ректора Херсонської семінарії архімандрита Феодіакта єпископом новгород-сіверським, вікарієм Чернігівської єпархії [37]⁹. Призначення вікарія спричинила хвороба правлячого чернігівського єпископа Варлаама (Денисова). Вікарії носили титул єпископа новгород-сіверського, але проживали у Чернігівському Єлецькому Успенському монастирі та були його настоятелями [38]. З 1868 по 1917 рр. налічується 16 вікарних новгород-сіверських єпископів.

Затверджених Св. Синодом повноважень вікарного єпископа ніколи не існувало. Зазвичай функціональні обов'язки визначалися розпорядженням правлячого архієрея. Чернігівський правлячий єпископ Варлаам (Денисов) наказом від 29 жовтня 1868 р. Чернігівській духовній консисторії визначив, що дозволялося посвячувати причетників у стихар, призначати псаломщиків і дияконів на вакантні місця, затверджувати на посадах церковних старост, розглядати й візувати журнали духовної консисторії, брати до розгляду деякі протоколи, доповіді, рапорти [39]. Згодом обсяг повноважень вікарного єпископа розширився за рахунок головування в різних єпархіальних комісіях і комітетах. На утримання вікарного єпископа чоловічі монастирі Чернігівської єпархії виділяли від 100 до 300 руб. на рік, а також вікарій отримував посадовий оклад настоятеля Чернігівського Успенського Єлецького монастиря.

Як сприйняло місцеве духовництво призначення вікарного єпископа у Чернігівську єпархію? Чернігівський кафедральний прот. А. Страдомський у щоденнику призначення вікарного єпископа прокоментував євангельською парфразою: «Якщо церква розділиться ся на ся — не вистоїть. Це — до архієреїв. Не можете служити двом господам. Це — до єпархії»¹⁰.

Єпископ Феодіакт (Праведников) був уродженцем Курської губернії, вихованцем Київської духовної академії. Хіротонія відбулася в Києві 13 жовтня 1868 р., а 19 жовтня він прибув до Чернігова. В довідкових виданнях і біографічних нарисах повторюються слова з надгробних промов і некролога про його добру, м'яку та чуйну вдачу [40; 41, С. 51—52; 42]. Чи була це реальна характеристика владики-вікарія, чи лише фраза жанру, відповісти складно. Той же прот. А. Страдомський занотував перші враження після появи єпископа у Чернігові: «Преосвященний Феодіакт служив у Борисоглібському соборі. Почесна сивина й постава викликають на перший раз до нього повагу; але дечому по-

⁹ РГИА. Ф. 796. Оп. 147. Д. 537.

¹⁰ НБУВ. ІР. Ф. 160. Спр. 837. Арк. 86 зв.

трібно ще навчитися, а від дечого — відвикнути: хреститься шалено, рухає часто та незвично плечами, хапає руками за черево, пересуває часто ногами. Перші чутки і враження не на його користь»¹¹. 4 січня 1869 р. єпископа Феофілакта вразив інсульт. 12 січня він помер, 15 січня був похований в Успенському соборі Єлецького монастиря. Від першого вікарного єпископа Чернігівської єпархії залишилася праця, присвячена «правилам монастирського благочиння».

Наступним вікарієм став Серапіон (Маєвський), висвячений 4 травня 1869 р. з ректора Самарської духовної семінарії. Уродженець Слобідсько-Української губернії, вихованець Харківської духовної семінарії та Санкт-Петербурзької духовної академії, він пройшов різні посади по відомству духовної освіти. Вікарна новгород-сіверська кафедра для нього стала першим кроком на шляху архієрейського служіння. Після смерті правлячого архієпископа Нафанаїла (Савченка), 15 травня 1876 р. єпископ Серапіон (Маєвський) був призначений на його місце. 6 березня 1882 р. владика перевели на архангельську й холмогорську кафедру. Він шкодував, що доводиться залишати Чернігів. На початку 1885 р. єпископ Серапіон знову опинився на півдні, на кафедрі катеринославській і таганрозькій, де й помер 5 грудня 1891 р. На його архієрейській кар'єрі повною мірою відобразилася кадрова практика синодального часу, коли владик без причин і пояснень переміщували по імперії.

Упродовж 1882—1885 рр. вікарний єпископ у Чернігівську єпархію не призначався. Згодом правлячий єпископ Веніамін (Биковський) клопотався про призначення на вакансію Афанасія (Пархомовича)¹². Вони були земляками. Афанасій (Василь Михайлович Пархомович) народився 1827 р. у с. Хомутець Миргородського повіту Полтавської губернії. Навчався в Лубенському духовному училищі, в Переяславській семінарії, 1843 р. закінчив Київську духовну академію. Він був призначений інспектором Кишинівських духовних повітового й парафіяльного училищ і вчителем латинської мови. В Молдавії служили також його брати, богослови та історики Андрій і Йосиф [43]. У Кишиневі Василь одружився з П. Судакевич. Прожили разом близько 25 років, а 1880 р. він овдовів. Залишилися три сини і дві дочки. Владика Веніамін умовив його прийняти чернечий постриг. 20 квітня 1885 р. Афанасій був призначений єпископом новгород-сіверським, вікарієм Чернігівської єпархії.

Служіння двох архієреїв-полтавців у Чернігові — правлячого й вікарного — було чи не найщасливішим тандемом за всю історію існування вікаріатства в єпархії. Переведення в 1889 р. у Вятську єпархію збентежило чернігівську публіку та самого Афанасія, адже він усе життя служив на півдні — у Полтавській, Київській, Бессарабській, Чернігівській єпархіях [44]. На честь виїзду з Чернігова свого земляка єпископ Веніамін організував прощальний обід.

Наступниками владики Афанасія на вікарній новгород-сіверській кафедрі стали один за іншим єпископи Антоній і Сергій (Соколови). Росіяни, випускники Московської духовної академії. Але на цьому їх схожість закінчувалася. Антоній

¹¹ Там само.

¹² РГИА. Ф. 796. Оп. 166. Д. 7. Л. 1—17.

походив із родини парафіяльного священника Рязанської губернії. Подолав звичайні для того часу сходинки службової духовної кар'єри: викладач, інспектор, ректор духовної семінарії (хоча схильності до науково-педагогічної діяльності не мав). За півтора роки перебування на вікарній кафедрі нічим особливим себе не проявив і не запам'ятався, але повернувшись до Чернігова у вересні 1893 р. як правлячий архієрей він вісімнадцять років керував єпархією й помер 20 квітня 1911 р.

Іншу вдачу мав владика Сергій. Він був допитливий, активний, мав потяг до науки, магістр і доцент Московської духовної академії, пройшов посади ректора декількох семінарій. У 1888 р. висвячений вікарієм Казанської єпархії. Призначення вікарним єпископом новгород-сіверським отримав у лютому 1891 р. Потім на пів року був відряджений до Архангельська тимчасово управляти тамтешньою єпархією. В лютому 1893 р. повернувся у Чернігів і незабаром був призначений правлячим єпископом. За короткий час перебування в місті єпископ Сергій ініціював дослідження храмів часів Русі, монастирських підземель, запрошивши для цього вчених із Києва, склав та опублікував нарис про початок християнства на Чернігівщині, активно займався підготовкою відзначення 900-ліття заснування єпископської кафедри у Чернігові.

Під час хвороби єпископа Сергія вікарну новгород-сіверську кафедру посів Мефодій (Нікольський), який недовго перебував у Чернігові й за рік був переведений вікарієм у Волинську єпархію. Через смерть у 1893 р. двох правлячих архієреїв йому випало очолити святкування ювілею Чернігівської єпархії у серпні 1893 р. Його наступником єпископом-вікарієм став Пітирим (Окнов), згодом останній передреволюційний петроградський митрополит. Його біографічний образ подав у своїй праці С. Фірсов [45].

В єпископи Пітирима висвятили 17 липня 1894 р. Окрім традиційних обов'язків за посадою, він головував у раді Братства св. князя Михайла Чернігівського та в єпархіальній училищній раді. Затвердження його на цих посадах у Св. Синоді ухвалили 29 червня 1896 р.¹³ У вересні 1896 р. відбулося прославлення святителя Феодосія Углицького. Підготовку церковного свята від Св. Синоду контролював товариш обер-прокурора В. Саблер. Він звернув увагу на вікарного єпископа Пітирима. На початку листопада того ж 1896 р. його перевели на самостійну єпархію.

Наступні четверо вікарних єпископа: літній Єфимій (Счастнев) (1896—1898 рр.), молодий і перспективний, у майбутньому київський митрополит та екзарх України Михайло (Єрмаков) (1898—1899 рр.), хворий Філіп (Бекаревич) (1900—1902 рр.), скандально відомий у зв'язку з Г. Распутіним Ісидор (Колоклов) (1902—1903 рр.) не затримувалися у Чернігові більше двох років. За правління Чернігівською єпархією єпископа Антонія (Соколова) змінилися ще два вікарії — Нестор (Фомін) (1903—1910 рр.) та Іоасаф (Романов) (1910—1911 рр.). Вони виконували вже визначені обов'язки.

Постать вікарного єпископа у Чернігівській єпархії залишалася малопомітною, що пояснюється застійним єпархіальним життям, зумовленим консервативним характером правлячого єпископа Антонія (Соколова). Єпархіальне

¹³ Там же. Оп. 177. Д. 1051. Л. 1—5.

керівництво на XIV Всеросійському археологічному з'їзді, який відбувся у Чернігові влітку 1908 р., представляв вікарій єпископ Нестор (Фомін). Він же був делегований на київський IV Всеросійський місіонерський з'їзд того ж 1908 р.

4 березня 1911 р. вікарієм Чернігівської єпархії призначили Василя (Богоявленського)¹⁴, який із жовтня 1908 по червень 1909 рр. обіймав посаду ректора Чернігівської духовної семінарії. Потім він був висвячений на єпископа сумського, вікарія Харківської єпархії [7, С. 47]. Повернення єпископа Василя до Чернігова виявилось доленосним для нього та для єпархії¹⁵. За останні роки тут нагромадилася маса різноманітних проблем, котрі вирішити міг лише енергійний і досвідчений архіпастир. Йому потрібен був помічник. 25 липня 1911 р. на вакансію затвердили Пахомія (Кедрова). Очевидно, цьому сприяв єпископ Василь (Богоявленський). Вони навчалися на одному курсі в Казанській духовній академії (1896—1900 рр.), хоча Пахомій (Кедров) на дев'ять років був молодший. Тоді ректором академії був Антоній (Храповицький). У 1911 р. він уже обіймав посаду архієпископа волинського й житомирського та висвятив у Почаївській Успенській лаврі 30 серпня 1911 р. Пахомія (Кедрова) в єпископа новгород-сіверського¹⁶. Два різних за характером і темпераментом архієрея об'єднали свої зусилля для масштабних перетворень церковного життя у Чернігівській єпархії. Пахомій на тлі активного й діяльного владики Василя залишався в тіні. Окрім церковних служб, висвячення дияконів, участі у засіданнях різних комісій, охоче займався філософсько-релігійними лекціями, що проводилися в Єпархіальному будинку, бесідами. Коли у червні 1916 р. єпископ Василь (Богоявленський) відбув до Петрограда для участі в літній сесії Св. Синоду, єпископ Пахомій виконував обов'язки правлячого архієрея, мав право затверджувати законовчителів училищ Міністерства народної освіти, звільняти у відпустку священників і ченців, висвячувати у священницький сан, вести господарські справи в єпархії, звільняти й нагороджувати церковних старост, затверджувати журнали та протоколи консисторії, єпархіальних училищних рад [46, С. 251—252]. У вересні 1916 р. у Чернігівській єпархії була відкрита ще одна вікарна кафедра — стародубська, котру почали вважати першою. Її обійняв єпископ Пахомій, а на новгород-сіверську висвятили Іоанна (Доброславіна).

Наприкінці березня 1917 р. з Петрограда до Чернігова повернувся правлячий архієпископ Василь і відразу був заарештований та відправлений назад до столиці. У травні 1917 р. на єпархіальному з'їзді духовництва й мирян єпископа Пахомія (Кедрова) одноголосно обрали правлячим чернігівським архієреєм. На суді над ним у 1922 р. свідки, абсолютно не симпатизуючи церкві, одноголосно відзначали високі моральні риси Пахомія [47]. На місце першого вікарія призначили єпископа Миколу (Могильовського).

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що майже всі чернігівські архієреї XIX — початку XX ст. були росіянами. Такого в історії православної церкви на Чернігів-

¹⁴ Там же. Оп. 204. Ст. V. Отд. I. Д. 177. Л. 86 об.

¹⁵ Там же. Оп. 192. Д. 10300. Л. 1—9.

¹⁶ Там же. Д. 10405. Л. 6.

щині раніше ніколи не було. В попередню епоху всі владики були українцями й місцевими вихідцями (крім одного випадкового чорногорця). Всі архієреї мали приблизно однакову освіту, пройшли типовий службовий шлях. Різниця полягала в темпераменті, творчому потенціалі, рисах характеру. Архієреї-росіяни намагалися забороняти локальні церковні традиції. Водночас кожен із них зробив свій, дехто доволі значний, внесок у розвиток Чернігівської єпархії. Ставлення до них місцевого духівництва, здебільшого українського походження, було формальним. Найчастіше в єпархії згадували правління Михайла (Десницького), Філарета (Гумілевського), Василя (Богоявленського). Більшість чернігівських архієреїв закінчили свою кар'єру у Чернігові. Кілька з них поховані у Троїцькому соборі. Двоє — Філарет (Гумілевський) і Василь (Богоявленський) — прославлені як святі. Отже внесок у становлення й управління кожного чернігівського архієрея залежав насамперед не від особистого управлінського хисту, а від ініційованих цивільною владою сплесків церковної політики. Оглядаючи півстолітнє існування вікаріатства у Чернігівській єпархії у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст., доходимо висновку, що істотного значення для устрою церковного життя й управління єпархіяльними справами воно не мало. Вікарні єпископи були помічниками правлячих архієреїв, а за цих умов важливе значення мав людський чинник. Часто вікарна кафедра була лише трампліном для кар'єрного зростання. Владик переводили на інші, престижніші вікаріатства, або призначали на самостійні кафедри. Таким чином, керівний склад Чернігівської єпархії ХІХ — початку ХХ ст. відображав кадрову політику Св. Синоду і світської центральної влади. Серед правлячих та вікарних архієреїв бачимо як доволі відомих представників православної церкви, так і таких, хто зрештою отримав негативні характеристики або залишився малопомітним на кар'єрних теренах.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Dobrogaev, M. Mikhail (Desnitskiy), mitropolit Sankt-Peterburgskiy i Novgorodskiy, byvshiy arkhiepiskop Chernigovskiy. *Pribavleniye k ChEI*. 1894. № 5 [in Russian]. [Доброгаев М. Михаил (Десницкий), митрополит Санкт-Петербургский и Новгородский, бывший архиепископ Черниговский. *Прибавление к ЧЕИ*. 1894. № 5].
2. Dobrogaev, M. Mikhail (Desnitskiy), mitropolit Sankt-Peterburgskiy i Novgorodskiy, byvshiy arkhiepiskop Chernihovskiy. *Pribavleniye k ChEI*. 1893. № 24 [in Russian]. [Доброгаев М. Михаил (Десницкий), митрополит Санкт-Петербургский и Новгородский, бывший архиепископ Черниговский. *Прибавление к ЧЕИ*. 1893. № 24].
3. Lashchenkov, N. Vysokopreosviashchennyi Filaret, arkhiepiskop Kharkovskiy, po pismam k ego drugu Valkovskomu pomeshchyu N.N. Romanovskomu. *Kharkovskiy sbornik: Literaturno-nauchnoye prilozhenie k «Kharkovskomu kalendaru» na 1891 god*. Вып. 5 [in Russian]. [Лашченков Н. Высокопреосвященный Филарет, архиепископ Харьковский, по письмам к его другу валковскому помещику Н.Н. Романовскому. *Харьковский сборник: Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1891 год*. Вып. 5].
4. Listovskiy, I.S. Filaret, arkhiepiskop Chernigovskiy. Chernigov, 1894. 429 s. [in Russian]. [Листовский И.С. Филарет, архиепископ Черниговский. Чернигов, 1894. 429 с.].
5. Tarasenko, O.F. Z narodoznavchoho dorobku Filareta (Humilevskoho). *Siverianskiy litopys*. 1997. 3: 121-131 [in Ukrainian].

- [Тарасенко О.Ф. З народознавчого доробку Філарета (Гумілевського). *Сіверянський літопис*. 1997. № 3. С. 121—131].
6. Logunova, E.A., Tarasenko, A.F. Sviashchennomuchenik Vasiliy (Bogoyavlenskiy): voskhozhdenie na Golgofu. *Sviashchennomuchenik Vasiliy (Bogoyavlenskiy), arkhiepiskop Chernihovskiy i Nezhinskiy: Materialy k zhizneopisaniiyu*. Moscow, 2014. 6-60 [in Russian].
[Логунова Е.А., Тарасенко А.Ф. Священномученик Василий (Богоявленский): восхождение на Голгофу. *Священномученик Василий (Богоявленский), архиепископ Черниговский и Нежинский: Материалы к жизнеописанию*. Москва, 2014. С. 6—60].
  7. Potii, N., Tarasenko, O. Chernihivskiy arkhiepiskop Vasylii (Bohoiavlenskiy). *Siverianskiy litopys*. 2007. № 4 [in Ukrainian].
[Потій Н., Тарасенко О. Чернігівський архієпископ Васи́лій (Богоявленський). *Сіверянський літопис*. 2007. № 4].
  8. Karpinskiy, K. K biografii preosviashchennogo Mikhaila (Desnitskogo), arkhiepiskopa Chernigovskogo. *Pribavleniya k ChEI*. 1905. № 2 [in Russian].
[Карпинский К. К биографии преосвященного Михаила (Десницкого), архиепископа Черниговского. *Прибавления к ЧЕИ*. 1905. № 2].
  9. Heida, O.S. Andrii Ivanovych Stradomskiy — malovidomyi istoryk Chernihivshchyny. *Siverianskiy litopys*. 2003. № 5-6: 82-86 [in Ukrainian].
[Гейда О.С. Андрій Іванович Страдомський — маловідомий історик Чернігівщини. *Сіверянський літопис*. 2003. № 5-6. С. 82—86].
  10. Stradomskiy, A. Vysokopreosviashchennyi Nafanail, arkhiepiskop Chernigovskiy i Nezhinskiy. *Pribavleniya k ChEI*. 1875. № 7: 191-201 [in Russian].
[Страдомский А. Высокопреосвященный Нафанаил, архиепископ Черниговский и Нежинский. *Прибавление к ЧЕИ*. 1875. № 7. С. 191—201].
  11. Stradomskiy, A. Preosviashchennyi arkhiepiskop Vladimir Uzhiński. S Petersburg, 1874 [in Russian].
[Страдомский А. Преосвященный архиепископ Владимир Ужинский. С-Петербург, 1874].
  12. Stradomskiy, A. Vospominaniya o preosviashchennom Varlaame, yepiskope Chernigovskom. *Strannik*. 1873. № 4: 3-53 [in Russian].
[Страдомский А. Воспоминания о преосвященном Варлааме, епископе Черниговском. *Странник*. 1873. № 4. С. 3—53].
  13. Stradomskiy, A. O poslednikh dniakh zhizni, o smerti i pogrebenii preosviashchennogo Varlaama, byvshego yepiskopa Chernigovskogo i Nezhinskogo. Chernigov, 1873. 12 s. [in Russian].
[Страдомский А. О последних днях жизни, о смерти и погребении преосвященного Варлаама, бывшего епископа Черниговского и Нежинского. Чернигов, 1873. 12 с.].
  14. Tarasenko, O.F. Kolektyvnyi portret chernihivskykh pravliachykh arkhiiereiv XIX — pochatku XX st. *Siverianskiy litopys*. 2015. № 1 [in Ukrainian].
[Тарасенко О.Ф. Колективний портрет чернігівських правлячих архієреїв XIX — початку XX ст. *Сіверянський літопис*. 2015. № 1].
  15. Shvets, V., Kudelko, S., Pavlova, O. Arkhipastyri Kharkovskoi eparkhii. Kharkov, 1999 [in Russian].
[Швец В., Куделко С., Павлова О. Архипастыри Харьковской епархии. Харьков, 1999].
  16. Chernigovskie gubernatory i vitse-gubernatory: Bibliograficheskiy spravochnik. Sost. Morozova A.V., Poletun N.M.; predysl., prilozh. Morozovoi A.V. Chernigov, 2006. 200 s. [in Russian].
[Черниговские губернаторы и вице-губернаторы: Библиографический справочник. Сост. Морозова А.В., Полетун Н.М.; предисл., прилож. Морозовой А.В. Чернигов, 2006. 200 с.].

17. Heida, O.S., Tarasenko, O.F. Do biohrafii arkhiepyskopa malorosiiskoho i chernihivskoho Viktora (Sadkovskoho) (1796—1803). *Siverianskyi litopys*. 2014. № 4: 264-273 [in Ukrainian].
[Гейда О.С., Тарасенко О.Ф. До біографії архієпископа малоросійського і чернігівського Віктора (Садковського) (1796—1803). *Сіверянський літопис*. 2014. № 4. С. 264—273].
18. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. I. S Petersburg, 1830. T. 27. 59—60 (№ 20.162) [in Russian].
[Полное собрание законов Российской империи. Собр. I. С-Петербург, 1830. Т. 27. С. 59—60. (№ 20.162)].
19. Pisma Filareta, vposledstviі arkhiepiskopa Chernigovskogo i Nezhinskogo, k N.N. Shere-metevoi 1835—1849 gg. (Iz arkhiva s. Pokrovskogo). S Petersburg, 1900 [in Russian].
[Письма Филарета, впоследствии архиепископа Черниговского и Нежинского, к Н.Н. Шереметевоi 1835—1849 гг. (Из архива с. Покровского). Изд. с предисл. и прим. Н. Борсукова. С-Петербург, 1900].
20. Radugin, A., prot. Vysokopreosviashchennyi Lavrentiy, arkhiepiskop Chernigovskiy i Nezhinskiy. *Pribavlenie k ChEI*. 1901. № 22 [in Russian].
[Радугин А., прот. Высокопреосвященный Лаврентий, архиепископ Черниговский и Нежинский. *Прибавление к ЧЕИ*. 1901. № 22].
21. Tarasenko, A.F. Vikariatstvo v Chernigovskoi eparkhii 1868—1917 godov cherez prizmu deiatelnosti vikarnykh episkopov. *Problemy slavianovedeniya*. Bryansk, 2013. Vyp. 15. S. 91—101 [in Russian].
[Тарасенко А.Ф. Викариатство в Черниговской епархии 1868—1917 годов через призму деятельности викарных епископов. *Проблемы славяноведения*. Брянск, 2013. Вып. 15. С. 91—101].
22. Sukhova, N. Sistema nauchno-bogoslovskoi attestatsii v Rossii v XIX — nachale XX v. Moscow, 2009 [in Russian].
[Сухова Н.Ю. Система научно-богословской аттестации в России в XIX — начале XX в. Москва, 2009].
23. D. Ya. Pavel (v miru Petr Podlipskiy). *Russkiy biograficheskiy slovar*. S Petersburg, 1902. T. 13. S. 70—71 [in Russian].
[Д.Я. Павел (в миру Петр Подлипский). *Русский биографический словарь*. С-Петербург, 1902. Т. 13. С. 70—71].
24. Slavin, N. Preosviashchennyi Sergiy, episkop Chernigovskiy i Nezhinskiy. *Pribavleniye k ChEI*. 1893. № 18. S. 668—681 [in Russian].
[Славин Н. Преосвященный Сергей, епископ Черниговский и Нежинский. *Прибавление к ЧЕИ*. 1893. № 18. С. 668—681].
25. Tarasenko, A.F. Izdatelskaya deiatelnost Chernigovskoy eparkhii (XIX — nachalo XX vv.). *Problemy slavianovedeniya*. Bryansk, 2014. Vyp. 16. S. 41—50 [in Russian].
[Тарасенко А.Ф. Издательская деятельность Черниговской епархии (XIX — начало XX вв.). *Проблемы славяноведения*. Брянск, 2014. Вып. 16. С. 41—50].
26. Tarasenko, O.F. Chernihivska dukhovna dykasteriia / konsystoriia u strukturі yeparkhial-noho upravlinnia (1802—1917 rr.). *Siverianskyi litopys*. 2014. № 1-3: 75-89 [in Ukrainian].
[Тарасенко О.Ф. Чернігівська духовна дикастерія / консисторія у структурі єпархіального управління (1802—1917 рр.). *Сіверянський літопис*. 2014. № 1-3. С. 75—89].
27. Tarasenko, O.F. Do istorii dukhovnoi shkoly u Chernihivskii yeparkhii na pochatku XIX st. *Siverianskyi litopys*. 2014. № 5: 78-92 [in Ukrainian].
[Тарасенко О.Ф. До історії духовної школи у Чернігівській єпархії на початку ХІХ ст. *Сіверянський літопис*. 2014. № 5. С. 78—92].
28. Reglament ili Ustav Dukhovnoy kollegii. *PSZRI*. Sobr. I. S Petersburg, 1830. T. 6. № 3718 [in Russian].

- [Регламент или Устав Духовной коллегии. *ПСЗРИ*. Собр. I. С-Петербург, 1830. Т. 6. № 3718].
29. Tarasenko, O.F. Do istorii Chernihivskoho viddilennia Rosiiskoho bibliinoho tovarystva (1819—1822 rr.). *Siverianskyi litopys*. 2011. № 5: 54-71 [in Ukrainian].
[Тарасенко О.Ф. До історії Чернігівського відділення Російського біблійного товариства (1819—1822 рр.). *Сіверянський літопис*. 2011. № 5. С. 54—71].
  30. Nikolskiy, A. Lavrentiy (Luka Nikolaevich Bakshevskiy), arkhiepiskop Chernigovskiy. *RBS*. S Petersburg, 1914. T. 10. S. 15 [in Russian].
[Никольский А. Лаврентий (Лука Николаевич Бакшевский), архиепископ Черниговский. *РБС*. С-Петербург, 1914. Т. 10. С. 15].
  31. Tarasenko, O.F. Sviatkuvannia 900-littia Chernihivskoi arkhiiereiskoi kafedry. *Khreshchennia Kyivskoi Rusi: vyznachna podiia v istorii ukrainskoho narodu (materialy naukovopraktychnoi konferentsii)*. Chernihiv, 2013 [in Ukrainian].
[Тарасенко О.Ф. Святування 900-дідтя Чернігівської архієрейської кафедри. *Хрещення Київської Русі: визначна подія в історії українського народу (матеріали науково-практичної конференції)*. Чернігів, 2013].
  32. Tarasenko, O.F. Emerytalna i pohrebalna kasa dukhovenstva Chernihivskoi yeparkhii (druha polovyna XIX — pochatok XX st.). *Siverianskyi litopys*. 2013. № 1: 42-53 [in Ukrainian].
[Тарасенко О.Ф. Емеритальна і погребальна каса духовенства Чернігівської єпархії (друга половина XIX — початок XX ст.). *Сіверянський літопис*. 2013. № 1. С. 42—53].
  33. Tarasenko, O.F. Peresliduvannia dukhovenstva za «revoliutsiinu diialnist» na pochatku XX st. (za materialamy Chernihivskoi yeparkhii). *Literatura ta kultura Polissia*. Vyp. 73. Seriia «Istorychni nauky». № 1. Nizhyn, 2013. S. 293—302 [in Ukrainian].
[Тарасенко О.Ф. Переслідування духовенства за «революційну діяльність» на початку XX ст. (за матеріалами Чернігівської єпархії). *Література та культура Полісся*. Вип. 73. Серія «Історичні науки». № 1. Ніжин, 2013. С. 293—302].
  34. Sbornik dokumentov i publikatsiy po afonskim sobytiyam 1910—1913 gg. i dvizheniyu imiaslaviya v 1910—1918 gg. Moscow, 2001 [in Russian].
[Сборник документов и публикаций по афонским событиям 1910—1913 гг. и движению имяславия в 1910—1918 гг. Москва, 2001].
  35. Tarasenko, A.F. Sviatitel Feodosiy, arkhiepiskop Chernigovskiy. Dubno, 2005 [in Russian].
[Тарасенко А.Ф. Свяtitель Феодосий, архиепископ Черниговский. Дубно, 2005].
  36. Smolich, I.K. Istoriya Russkoy tserkvi: 1700—1917. Moscow, 1996. Ch. 1 [in Russian].
[Смолич И.К. История Русской церкви. 1700—1917. Москва, 1996. Ч. 1].
  37. Naznachenie na Novgorod-Severskuyu episkopskuyu kafedru. *ChEI*. 1868. № 18. S. 713—714 [in Russian].
[Назначение на Новгород-Северскую епископскую кафедру. *ЧЕИ*. 1868. № 18. С. 713—714].
  38. Dobrovolskiy, P.M. Chernigovskiy Eletskiy Uspenskiy pervoklassnyy monastyr: Istoricheskoe opisanie. Chernigov, 1900 [in Russian].
[Добровольский П.М. Черниговский Елецкий Успенский первоклассный монастырь: Историческое описание. Чернигов, 1900].
  39. O delakh, predostavliaemykh na rassmotrenie i okonchatelnoe reshenie preosviashchenomu vikariyu Chernigovskoi eparkhii. *ChEI*. 1868. № 22. S. 878—879 [in Russian].
[О делах, предоставляемых на рассмотрение и окончательное решение преосвященному викарию Черниговской епархии. *ЧЕИ*. 1868. № 22. С. 878—879].
  40. Nekrolog. *Pribavlenie k ChEI*. 1869. № 2. S. 37—38 [in Russian].
[Некролог. *Прибавление к ЧЕИ*. 1869. № 2. С. 37—38].
  41. Diakonov, H. Rech pri grobe preosviashchennogo Feofilakta, vikariya Chernigovskoi eparkhii. *Pribavlenie k ChEI*. 1869. № 2 [in Russian].

- [Диаконов Г. Речь при гробе преосвященного Феофилакта, vicария Черниговской епархии. *Прибавление к ЧЕИ*. 1869. № 2].
42. Tsarenok, A. Feofilakt (Pravednykov), уерускоп Novhorod-Siverskyi. *Siverianskyi litopys*. 2006. № 4: 42-46 [in Ukrainian].
[Царенко А. Феофілакт (Праведников), єпископ Новгород-Сіверський. *Сіверянський літопис*. 2006. № 4. С. 42—46].
43. Kuzmina, S. Vykhovantsi Kyivskoi dukhovnoi akademii braty Parkhomovychy: osvitiyani, bohoslouy, istoryky. *Kyivska akademiia*. Kyiv, 2016. Vyp. 13: 33-61 [in Ukrainian].
[Кузьміна С. Вихованці Київської духовної академії брати Пархомовичи: освітяни, богослови, історики. *Київська академія*. Київ, 2016. Вип. 13. С. 33—61].
44. Mikhaylovskiy, M. Poslednie dni prebyvaniya v Chernigove preosviashchennogo Afanasiya, episkopa Novgorodseverskogo i vybytie ego iz Chernigova na episkopskuyu kafedru v Sarapul, Viatskoi gubernii. *Pribavlenie k ChEI*. 1889. № 10: 253-254 [in Russian].
[Михайловский М. Последние дни пребывания в Чернигове преосвященного Афанасия, епископа Новгородсеверского и выбытие его из Чернигова на епископскую кафедру в Сарapul, Вятской губернии. *Прибавление к ЧЕИ*. 1889. № 10. С. 253—254].
45. Firsov, S.L. Iskusivshiyasia vlastiu: Istoriya zhizni mitropolita Petrogradskogo Pitirima (Oknova). Moscow, 2011. 236 s. [in Russian].
[Фирсов С.Л. Искусившийся властью: История жизни митрополита Петроградского Питирима (Окнова). Москва, 2011. 236 с.].
46. Vera i zhizn. 1916. № 11-12. Chast ofits. [in Russian].
[Вера и жизнь. 1916. № 11-12. Часть офиц.].
47. Pakhomiy (Kedrov), arkhiepiskop Chernigovskiy i Nezhinskiy: Materialy k biografii. Sost. A.F. Tarasenko. Chernigov, 2006. 200 s. [in Russian].
[Пахомий (Кедров), архиепископ Черниговский и Нежинский: Материалы к биографии. Сост. А.Ф. Тарасенко. Чернигов, 2006. 200 с.].

Надійшла / Received 31.05.2024

Oleksandr TARASENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),

Docent at the Department of World History and International Relations,

T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium" (Chernihiv, Ukraine)

Simon67@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0005-8479-3937>

HIERARCHS OF THE CHERNIHIV DIOCESE IN THE NINETEENTH — EARLY TWENTIETH CENTURIES: A SOCIAL PORTRAIT

The purpose is to cover the activity of the leadership of the Chernihiv diocese. The collective social portrait of the Chernihiv ruling archbishops and vicarian bishops of the Chernihiv diocese of 19th — began 20th centuries is presented in the article. Their social and ethnic origin is considered. Their level of education and administrative experience are studied. The scientific and preaching activity of the Chernihiv archbishops and bishops, obtaining their scientific degrees, are covered. The activities of the Chernihiv hierarchs in reorganizing the system of spiritual government, contributing to the development of the Chernihiv diocese, the relations with the local clergy, and the local church traditions are considered. At the same time, the changes in the ethnic composition of the leadership of the Chernihiv diocese of the 19th century were traced compared with those in

the 18th century. A short description is given to every bishop. Materials of legislative acts, business documentation, diaries, memoirs, and letters are used in the article. **The methodological basis** of the research is the principle of historical method, objectivity. Applied methods are problem-chronologic, genetic, prosopography, religious anthropology. **A scientific novelty** lies in the creation of the collective portrait of leaders of the Chernihiv diocese based on their social and ethnic origin, level of education and scientific work, career advancement, and role at the Chernihiv department. **The main results.** Analysis of the collective portrait of the Chernihiv bishops exposed the intentional imperial church politics, oriented to russification, centralization, and unitization of Ukrainian lands annexed at the end of 18th century in particular, Chernihiv-Sivershchyna, the heart of the Ukrainian Cossack state. Chernihiv bishops performed the pastor's duties properly and were the agents of imperial public and church policy. Vicarian bishops were the cohorts of ruling bishops performing second-rate duties. For many this was a step in a career advancement.

Keywords: *Chernihiv diocese, archbishop, bishop, vicar, clergy, ecclesiastical corporation, collective social portrait.*